

УДК 316.42

Доля православної церкви в умовах запровадження нового радянського законодавства 1920 -1930 рр.

О.П. ЧУЧАЛІН

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна,
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Авторське резюме

У 20-х рр. минулого століття спостерігалось намагання різних верств українського суспільства повернути церковній організації національні ознаки. Взаємовідносини Радянської держави і Православної церкви викликали й викликають неабиякий інтерес як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Останнім часом помітно зріс інтерес науковців до проблеми державно-церковних відносин в Україні. Тому виникла необхідність дослідити радянське законодавство в перші десятиліття перебування більшовиків при владі, яке безпосередньо стосувалося та впливало на державно-церковні відносини в Україні.

Одним із найважливіших знарядь більшовицької держави, за допомогою якого вона мала намір здійснити революційні перетворення у сфері державно-церковних відносин, було радянське право. Перші

© О.П. Чучалін, 2014

законодавчі акти радянської влади підірвали соціальну та економічну базу Церкви. Радянським законодавством оголошувалося про відокремлення церкви від держави і визначалися конкретні заходи для втілення цього законодавства в життя. Для Радянської держави всі засоби відокремлення стали надзвичайно важливим етапом у справі усунення Церкви зі сфери економічного і політичного життя суспільства.

Сформоване радянською владою законодавство по відокремленню церкви від держави було спрямоване на формування досить широкого кола правовідносин, визначало різноманітний об'єктивний склад цих правовідносин, різні превентивні, регулятивні, охоронні заходи та різні способи правового регулювання.

Ключові слова: політика більшовицької влади, православна церква, декрет, радянське законодавство.

The fate of the orthodox church under the conditions of the new soviet law implementation 1920 – 1930

O.P. CHUCHALIN

Pavlo Tychna Uman state pedagogical university, Uman, Ukraine,
E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Abstract

In the 20-s of the last century there were attempts of various strata of Ukrainian society in returning of national signs to the Church organization. The relationship between the Soviet state and the Orthodox Church has caused a great interest among both national and foreign researchers. In these latter days considerably increased the interest of scientists to the problem of Church-state relations in Ukraine. Therefore there was a need to explore the Soviet legislation in the first decades of the Bolsheviks stay in power, which is directly concerned and affected the state-Church relations in Ukraine.

One of the most important tools of the Bolshevik state was Soviet law which had intended to carry out a revolution in the sphere of state-Church relations. The first legislative acts of the Soviet power blew up the social and economic base of the Church. Soviet law was declared on the separation of Church from state and defined specific measures to implement this legislation in life.

For the Soviet state all tools of the separation became an important stage in removing the Church from the sphere of economic and political life of the society.

Formed by the Soviet regime legislation on separation of Church and state was aimed at the formation of a rather wide range of legal relationships, defined variety objective of these legal relations, various preventive, regulatory, enforcement activities and the different methods of legal regulation.

Key words: the policy of the Bolshevik government, the Orthodox Church, the decree, the Soviet legislation.

Постановка проблеми. Православна церква посідає помітне місце в політичному, культурному й соціально-економічному житті українського народу. Тривалий період її роль у формуванні національної ідентичності українців штучно ігнорувалась, хоча церква завжди була вагомим засобом впливу на суспільну свідомість. Зміни режимів, політичних систем не змогли похитнути її авторитет, оскільки з нею асоціювалися духовні почуття людини. В періоди бездержавного існування українського народу церква підтримувала національно-творчі процеси і як суспільна організація з могутньою християнською ідеологією об'єднувала народ.

Значення Православної церкви у національно-політичних процесах усвідомлювала частина української інтелігенції та інших верств, розгорнувши в першій половині ХХ ст. боротьбу за повернення церковній організації національних ознак. Тому вивчення історії Православної церкви має першорядне значення для відтворення цілісної картини минулого українського народу.

Державно-церковні відносини належать до числа форм, які історично реалізувалися в різних відносинах між державними інституціями

та релігійними громадами, приєднуючись до партій і рухів, що творять і одночасно є елементами внутрішньої політики держави. Державні закони про місце релігії і Церкви в громадському житті, про функції, сфери діяльності і компетенції суб'єктів творять базу цих відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Взаємовідносини Радянської держави і Православної церкви викликали й викликають неабиякий інтерес як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Останнім часом помітно зріс інтерес науковців до проблеми державно-церковних відносин в Україні.

Серед радянських вчених першою спробою систематизувати законодавчі акти, якими регулювалася діяльність релігійних організацій були В. Бошко [1], М. Голодний [2], І. Мишанський [15 – 16], Є. Ярославський [21]. Серед сучасних авторів, які досліджують державно-церковні відносини та аналізують різноманітні аспекти політики, спрямованої на відокремлення церкви від держави в Радянській Україні 1920 – 1930-х років варто назвати Б. Зальмона [9], А. Киридон [10; 18], Г. Лаврик [12 – 14], В. Пащенко [18], А. Танасійчука [19].

Мета дослідження. Автор ставить собі за

мету дослідити радянське законодавство в перші десятиліття перебування більшовиків при владі, яке безпосередньо стосувалося та впливало на державно-церковні відносини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відносини між державою і церквою визначаються перш за все Конституцією і тим законодавством, що стосується свободи совісті, свободи релігії і релігійних громад. Всі ці документи визначають природу даних відносин, а також питання щодо організації та функціонування Православної церкви в її політичному, культурному та економічному середовищі.

Одним із найважливіших знарядь більшовицької держави, за допомогою якого вона мала намір здійснити революційні перетворення у сфері державно-церковних відносин, було радянське право. Перші законодавчі акти радянської влади підірвали соціальну та економічну базу Церкви. 20 січня 1918 року був прийнятий Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який усував створені протягом багатьох століть державно-церковні відносини. Необхідно зазначити, що в нових умовах цей документ визначав правовий характер взаємозв'язків між церквою та державою, який був покладений в основу радянської Конституції 1918 році. Документ представляє собою суворе обмеження прав віруючих громадян і релігійних організацій, які позбавляються прав юридичної особи, можливості користуватись матеріальною власністю, вільно виховувати дітей в релігійному дусі [1, с. 7].

Оголосивши про відокремлення церкви від держави, декрет визначив і конкретні заходи для його втілення в життя. Громадянам надавалося право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, скасовувалися всі обмеження прав, пов'язані з ставленням до релігії, заборонялося надалі видавати закони, що обмежують свободу совісті, з усіх офіційних актів усувалося вказівка на релігійну приналежність громадян, скасовувалися релігійна клятва та присяга, релігійні обряди або церемонії при здійсненні державних дій, запис актів цивільного стану передавався органам цивільної влади. Відмінялося викладання релігії в усіх державних навчальних закладах.

Навчати і навчатися релігії дозволялося лише приватно. Майно церковних і релігійних громад ставало народним надбанням, релігійним організаціям заборонялося стягувати примусові збори з віруючих, застосовувати по відношенню до них будь-яких заходів примусу і покарання, зазначалося, що «ніхто не може, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від своїх цивільних обов'язків». Ставлення до релігії тим самим проголошувалося приватною справою громадян, а релігійні суспільства – приватними організаціями, які

не отримують ніяких субсидій з боку держави [6, арк. 53].

Визначивши рамки діяльності церкви, декрет разом з тим передбачав конкретні заходи, що забезпечували релігійним організаціям здійснення своїх функцій. Гарантувалося вільне виконання обрядів, що не порушували громадського порядку і не супроводжувалися посяганнями на права громадян, релігійних товариствам надавалося право на безкоштовне користування будівлями і предметами для проведення богослужінь [5, арк. 33].

Більшовики вважали, що декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» підвів межу багатовікової історії церкви як «знаряддя правлячих класів і експлуататорської держави».

Для Радянської держави всі засоби відокремлення стали надзвичайно важливим етапом у справі усунення Церкви зі сфери економічного і політичного життя суспільства.

На думку дослідника Андрія Танасійчука, негативною стороною став факт прийняття юридичного документа без попереднього вивчення і без обговорення із представниками Церкви та різних релігійних організацій, не говорячи вже про їх згоду. Нова влада вирішила не брати до уваги інтереси церкви і не слухати голосу віруючих громадян. Відсутність діалогу з духовенством перші роки радянського режиму стало однією із причин загострення протиріч у відносинах церкви і держави [19, с. 28].

19 січня 1919 року уряд Радянської України опублікував аналогічний декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який перебував у дії до 12 жовтня 1927 року, тобто до прийняття «Адміністративного Кодексу УРСР», в якому відображались і конкретизувалися всі позиції декрету Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки 1918 року [7, арк. 48].

Розвиваючи основні положення Декрету Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 25 січня 1919 року опублікував у Збірнику законень і розпоряджень декрет «Про передачу всіх учбових закладів у відання відділу освіти». Одночасно було заборонено виконання релігійних обрядів у школі, викладання там релігійних віровчень. У першій главі Адміністративного кодексу був наведений зміст ленінського декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Також були врегульовані питання, які стосувалися правового становища релігійних об'єднань, порядку їх створення, діяльності, зняття з реєстрації, а також матеріальних гарантій для здійснення свободи віросповідання [20, арк. 25].

Принцип відокремлення церкви від держави знайшов своє відображення в пізнішому законодавстві. Нова антирелігійна політика впроваджувалася з ініціативи Сталіна, який

заохочував до боротьби з релігією [21, с. 15].

8 квітня 1929 р. була прийнята постанова «Про релігійні об'єднання», яка формально стосувалася лише Росії, але з певними модифікаціями поширювалася і на союзні республіки та визначала правове становище церкви в Україні. У постанові законодавчо було закріплено, що релігійні товариства не мали права займатися будь-якою діяльністю, крім як задоволення потреб віруючих, переважно в рамках молитовного дому, також необхідно витіснити релігійні об'єднання з усіх сфер суспільства, де вони до цього діяли. Діяльність релігійних організацій була обмежена, а саме: «Релігійні з'їзди та їхні виконавчі органи не мають прав юридичної особи і, крім того, не можуть:

– створювати які б то не було центральні каси для збору добровільних пожертвувань віруючих;

– встановлювати будь-які примусові зібрання;

– володіти культовим майном або отримувати його за договором чи набувати таке майно шляхом купівлі або оренди приміщення для молитовних зібрань;

– укладати які б то не були договори та угоди» [2, с. 77].

Відповідно до прийнятого документа, діяльність релігійних громад обмежувалася до реалізації релігійного культу і регулювалася лише в таких межах, тому економічне існування релігійних громад ставало все більш проблематичним. Так як Церква не мала прав юридичної особи, то всі справи щодо ремонтів чи впорядкування храмів покладалась на окремих членів релігійних громад, і це все вважалося приватними справами, піднімаючи податки до високого рівня оплати. У випадку несплати податків державні органи могли заарештувати духовенство і членів парафіяльних рад, а храми закривати.

За радянським законодавством «культовим майном» вважалися молитовні спеціального типу та предмети «культу». Під «культовим

будинком» розуміли призначену виключно для молитовних потреб окрему будівлю спеціальної архітектури, узятую за інвентарним описом на облік адміністративного відділу виконкому й передану на підставі постанови місцевих органів влади в безоплатне користування релігійним громадам. Молитовні побудовані вже у час після революції також ставали народною власністю [11, с. 84].

Не підлягали передачі в користування релігійним громадам цвинтарі, навіть якщо вони знаходилися на одній території з молитовним будинком. Наглядати за кладовищами релігійним громадам було заборонено одразу після революції. Але вже в середині 20-х рр. XX ст. стало зрозуміло, що відділи комунального господарства у містах і селищах міського типу та земельні відділення райвиконкомів у сільській місцевості, у віданні яких знаходилися цвинтарі, не змогли впоратися з покладеними на них обов'язками з нагляду за кладовищами. Держава бажала мати справу не з усією Церквою як єдиною організацією, а лише з окремими громадами. Згідно з п. 10 декрету від 22 січня 1919 р. всі церковні й релігійні громади мали керуватися загальними положеннями про приватні товариства й спілки [12, с. 87].

1 вересня 1929 р. НКВС РРФСР розробив інструкцію «Про права і обов'язки релігійних об'єднань» № 328. Для реєстрації релігійних общин або релігійних груп у виконавчий орган влади вимагалось подати в 2-х примірниках заяву і списки засновників общини. Органи влади зобов'язані були в місячний термін прийняти рішення про реєстрацію або відмовити в реєстрації релігійної общини [3, арк. 8].

Висновки. Таким чином, сформоване радянською владою законодавство по відокремленню церкви від держави було спрямоване на формування досить широкого кола правовідносин, визначало різноманітний об'єктивний склад цих правовідносин, різні превентивні, регулятивні, охоронні заходи та різні способи правового регулювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бошко В.И. Отделение церкви от государства / В.И. Бошко. – К., 1917. – 24 с.
2. Голодний М. Радянське законодавство про релігійні культу / М. Голодний. – Київ: Видавництво політичної літератури України, 1974. – 134 с.
3. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-375. – Опис 1. – Од.зб. 68. – 15 арк.
4. ДАЧО. – Ф. Р-375. – Опис 1. – Од.зб. 74. – 50 арк.
5. ДАЧО. – Ф. Р-375. – Опис 1. – Од.зб. 75. – 67 арк.
6. ДАЧО. – Ф. Р-1734. – Опис 2. – Од.зб. 2. – 78 арк.
7. ДАЧО. – Ф. Р-2145. – Опис 1. – Од.зб. 32. – 54 арк.
8. ДАЧО. – Ф. Р-2881. – Опис 1. – Од.зб. 1. – 26 арк.
9. Зальмон Б.Й. Православ'я в Україні (1917 – 1938) / Б.Й. Зальмон // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 120 – 130.
10. Киридон А.М. Мораль і моральність проповідників політики відокремлення церкви від держави в Радянській Україні 1920 – 1930-х років / А.М. Киридон // Лаврський альманах: Києво-Печерська Лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. Вип. 12. / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред.) та ін.. – К.: ВІПОЛ, 2004. – С. 52 – 59.
11. КПРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду (Збірник документів і матеріалів). –

- К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1962. – 184 с.
12. Лаврик Г.В. Державно-управлінська діяльність у сфері реалізації права на свободу совісті і віросповідання в Радянській Україні 1919 – 1929 років: організаційно-правові засади / Г.В. Лаврик. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 355 с.
13. Лаврик Г.В. Правовий вплив на церковно-релігійне життя в Україні 20-х років ХХ ст.: зміст, соціально-політична палітра / Г.В. Лаврик // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 19. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 152 – 156.
14. Лаврик Г.В. Правові аспекти вирішення релігійного питання в УСРР (20-ті рр. ХХ ст.) / Г.В. Лаврик // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. – Вип. 7. – С. 45 – 47.
15. Мишанський І. Двадцятиріччя декрету відокремлення церкви від держави / І. Мишанський // Безбожник. – 1938. – № 4. – С. 4.
16. Мишанський І. Декрет про відокремлення церкви від держави / І. Мишанський // Безбожник. – 1939. – № 6. – С. 2.
17. Отделение церкви от государства и школы от церкви. – Х.: Юриздат УССР, 1926. – 128 с.
18. Пащенко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917 – 1930-ті роки / В. Пащенко, А. Киридон. – Полтава, 2004. – 336 с.
19. Танасійчук, о. д-р Андрій. Релігійна свобода в Україні. Юридично-історичне дослідження законодавства 1919 – 2000 років / Андрій Танасійчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 232 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.166. – Опис 1. – Од.зб. 11. – 50 арк.
21. Ярославский Е. Не пора ли целиком произвести отделение школы от церкви? / Е. Ярославский // Антирелигиозное воспитание в школе. – 1929. – № 1. – С. 14 – 16.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2014

REFERENCES:

1. Boshko V.Y. Otdelenye tserkvy ot gosudarstva (The separation of Church and state). K., 1917. 24 p.
2. Holodnyi M. Radianske zakonodavstvo pro relihiini kul'ty (The Soviet legislation on cults). Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 1974. 134 p.
3. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti (dali – DACHO). F. R-375. Opys 1. Od.zb. 68. 15 ark.
4. DACHO (State Archives of Cherkasy Oblast). F. R-375. Opys 1. Od.zb. 74. 50 ark.
5. DACHO (State Archives of Cherkasy Oblast). F. R-375. Opys 1. Od.zb. 75. 67 ark.
6. DACHO (State Archives of Cherkasy Oblast). F. R-1734. Opys 2. Od.zb. 2. 78 ark.
7. DACHO (State Archives of Cherkasy Oblast). F. R-2145. Opys 1. Od.zb. 32. 54 ark.
8. DACHO (State Archives of Cherkasy Oblast). F. R-2881. Opys 1. Od.zb. 1. 26 ark.
9. Zalmon B.I. Pravoslav'ia v Ukraini (1917 – 1938) (Orthodoxy in Ukraine (1917 – 1938)). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2000. no 3, pp. 120 – 130.
10. Kyrydon A.M. Moral i moralnist propovidnykiv polityky vidokremlennia tserkvy vid derzhavy v radianskii Ukraini 1920 – 1930-kh rokiv (Morality and ethics preachers policy of separation of Church and state in the Soviet Ukraine 1920 – 1930-ies). *Lavrskiy almanakh: Kyievo-Pecherska Lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kul'tury: Zb. nauk. prats*. Vyp. 12. / Red. rada: V.M. Kolpakova (vidp. red.) ta in. K.: VIPOL, 2004, pp. 52 – 59.
11. KPRS i radianska derzhava pro relihiini ta ateistychnu propahandu (Zbirnyk dokumentiv i materialiv) (The CPSU and the Soviet state on religion and atheist propaganda (Collection of documents and materials)). K.: *Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR*, 1962. 184 p.
12. Lavryk H.V. Derzhavno-upravlinska diialnist u sferi realizatsii prava na svobodu sovisti i virospovidannia v radianskii Ukraini 1919 – 1929 rokiv: orhanizatsiino-pravovi zasady (State-administrative activity in the sphere of the realization of the right to freedom of conscience and religion in the Soviet Ukraine 1919 – 1929 years: organizational and legal framework). Poltava: *RVV PUSKU*, 2008. 355 p.
13. Lavryk H.V. Pravovyi vplyv na tserkovno-relihiine zhyttia v Ukraini 20-kh rokiv KhKh st.: zmist, sotsialno-politychna palitra (Legal impact on the Church and religious life in Ukraine in 20-ies of XX century: the content, socio-political palette). *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Vypusk 19. K.: *In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy*, 2003, pp. 152 – 156.
14. Lavryk H.V. Pravovi aspekty vyrishennia relihiinoho pytannia v USRR (20-ti rr. KhKh st.) (Legal aspects of the decision of the religious question in the USSR (20-ies of XX century)). *Ukrainskyi selianyn: Zb. nauk. prats / Za red. S.V. Kulchytskoho, A.H. Morozova*. – Cherkasy: *Cherkaskyi derzhavnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho*, 2003. no. 7, pp. 45 – 47.
15. Myshanskyi I. Dvadsiatyrichchia dekretu vidokremlennia tserkvy vid derzhavy (The twentieth anniversary of the decree of separation of Church and state). *Bezbozhnyk*, 1938. no. 4, p. 4.
16. Myshanskyi I. Dekret pro vidokremlennia tserkvy vid derzhavy (The decree on the separation of Church and state). *Bezbozhnyk*, 1939. no. 6, p. 2.
17. Otdelenye tserkvy ot gosudarstva y shkoly ot tserkvy (The separation of Church from state and school from Church). Kh.: *Yuryzdat USSR*, 1926. 128 p.
18. Pashchenko V. Bilshovytska derzhava i pravoslavna tserkva v Ukraini 1917 – 1930-ti roky (The Bolshevik state and the Orthodox Church in Ukraine 1917 – 1930-ies). Poltava, 2004. 336 p.
19. Tanasiichuk, o. d-r Andrii. Relihiina svoboda v Ukraini. Yurydychno-istorychne doslidzhennia zakonodavstva 1919 – 2000 rokiv (Religious freedom in Ukraine. Legally-historical study of the legislation 1919 – 2000 years). Ivano-Frankivsk: *Nova Zoria*, 2008. 232 p.

20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (The Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine). F.166. Opys 1. Od.zb. 11. – 50 ark.

21. *Iaroslavskiy E.* Ne pora ly tselykom prozvesty otdelenye shkoly ot tserkvy? (Isn't it time entirely to make the separation of school from the Church?). *Antyrelyhyoznoe vospytanye v shkole*, 1929, no 1, pp. 14 – 16.

Чучалін Олександр Петрович – викладач

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Адреса: 20300, м.Умань, вул. Садова, 28

E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com

Chuchalin Oleksandr Petrovych – lecturer

Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university

Address: 28, Sadova Str., Uman, 20300

E-mail: aleksandr02.1989@gmail.com